

ATT SE PLATSER

Låt oss säga att en plats är en plätt eller ett område på jorden, men varje plätt på jorden är inte en plats. Vad är det som kvalificerar punkter eller områden på jorden som platser? Hur blir en plats synlig i omgivningen? Hur ska vi förstå förhållandet mellan den enskilda platsen och världen i stort? Vilka texter kan kasta ljus på dessa frågor?

Text: Anniken Greve

Låt mig börja med "Steder" [Platser], en liten artikel av **Jakob Meløe**, som var professor i filosofi vid Universitetet i Tromsø i över 20 år. Hans tänkande är präglad av den nordliga världen. Det är särskilt kustfiskarens platser och hans omvärld som Meløe beskriver och reflekterar över i sina texter. Det är kustfiskaren som, tillsammans med rendriftssamen, får stå som modell för människans förhållande till världen, ja, som får sätta sin prägel på själva det begrepp om världen som Meløes filosofi bygger på.

För Meløe är det de praktiska verksamheter vi medverkar i och de redskap som hör till verksamheterna, som ger omvärlden form och som låter platser bli synliga i den. Kustfisket är kustbefolkningens levnadsgrund, båten är väsentlig för kustfisket, och en väsentlig plats för kustfisket är en god plats att lägga till vid med båten:

Det är bergets form, till exempel den låga avsatsen ner mot kustlinjen, det är det sätt på vilket detta bergsstycke avskärmas från sjögången av ett skär, det är strömförhållandena invid berget osv. som gör det till en god plats att lägga till vid. Och denna form på berget, detta läge bakom skäret, dessa strömförhållanden, allt detta har funnits där långt innan vi börjades färdas i roddbåt på havet. [...] Men det var först efter att vi hade börjat färdas i roddbåt på havet som just detta stycke berg, just detta skär, strömförhållandena i just det stycke vatten som ligger mellan dem osv. löpte samman till en plats, under begreppet: en plats där det är gott att lägga till med en roddbåt. Utan båten är det antagligen ingenting som låter just detta stycke av kustterrängen framträda med en bestämd karaktär. Det framträder med båten, som ett av de drag som ger kustterrängen dess form. (Meløe, s. 8.)

Därmed har vi lämnat filosofin och begett oss över till skönlitteraturen, men detta behöver inte vara till men för den som vill tänka kring platser.

Detta stycke kustterräng kommer inte till synes ensamt, utan tillsammans med andra platser som ingår i samma verksamhet. Vi lever utifrån verksamheterna och utåt mot de vidare omgivningarna: allt större delar av landskapet tilldelas specifika och specificerbara platser allteftersom de dras in i och omfattas av våra verksamheter. Nu kan var och en av oss leva i flera olika världar, byggda på olika verksamheter, verksamheter som är inflätade i varandra på ett sådant sätt att de förutsätter varandra.

[L]okalsamhällets olika världar, var och en med sina platser och verksamheter, vare sig de har byggts upp kring båten, fähuset, bruket, slipen eller något annat är så inflätade i varandra att du inte kan ta ut en bit och betrakta den lösryckt från de andra utan att bitens karaktär förändras [...]. (10)

Den enskildas verksamhet har kanske sin tyngdpunkt på den ena eller andra platsen, i det ena eller andra redskapet: i båten, eller i fähuset, eller på slipen – eller i köket, i skolkammaren, i butiken. Och människornas liv är inflätade i varandra och ömsesidigt beroende av varandra, anefter som verksamheterna och deras olika världar är det. Så kommer den lilla världen till synes som integrerad i en större värld: fiskestället med dess platser är en "värld av världar" (10).

Meløes filosofi ber om och kräver beskrivningar av livet och livsformen som vecklas ut i landskapet. Det är svårt att riva loss filosofins kvalitet från beskrivningarnas kvalitet. I beskrivningarna ges det akt på aktörens handlag och blick (*kunnighet* som Meløe skulle säga). Och den goda beskrivningen nöjer sig inte bara med att vara tålmodig och noggrann i den beskrivning av den enskilda handlingen, det specifika redskapet, som avtäckar just detta stycke terräng som en plats. Den öppnar sig mot och tydliggör förbindelsen mellan den enskilda människans specifika göromål här, just

här, och de större och största sammanhang detta göromål ingår i: verksamheten, samhällets ordningar och naturens betingelser och växlingar.

Ändå kan man resa vissa tvivel kring den roll Meløe ger verksamheterna i sitt tänkande kring platsen. Är det säkert att det omvärldsförhållande som upp bärs av en praktisk målinriktad handling, ger oss ett privilegierat tillträde till den ställning och betydelse omvärlden och platserna har för oss och vår existens? Är det tänkbart att denna blick för platsen och dess roll i livet i för hög grad är betingad av det produktiva och målinriktade *arbetslivet*?

Jag ska här vända mig till en text som erbjuder en helt annan syn på människans förhållande till sin omvärld: en modern klassiker i den finlandssvenska litteraturen: **Tove Janssons** *Sommarboken* (1972). Därmed har vi lämnat filosofin och begett oss över till skönlitteraturen, men detta behöver inte vara till men för den som vill tänka kring platser. I *Sommarboken* befinner vi oss fortfarande i ett kustlandskap långt norr i världen, i Finska vikens skärgård, där Sophia, 6, hennes farmor och far tillbringar sommaren. (Modern är död.) Allt som sker i denna berättelse sker på ön eller på de omgivande öarna eller på havet. Och bara en liten del av det som sker i berättelsen rör sig kring praktiska göromål som kan räknas som en del av och ett deltagande i en verksamhet. Det mesta som sker i berättelsen är sådant som hör hemma utanför arbetets timmar; arbetet med att sätta potatis i den oansenliga potatisåkern är snarast ett undantag. Sophias far sitter vanligen vid bordet och arbetar, så hans aktivitet kan inte delta i och ge form åt omvärlden. Hans ansträngningar att få blomlökar från Holland att frodas på ön utgör också ett undantag.

Deltar i omgivningarna gör däremot de två som berättelsen koncentrerar sig kring: Sophia och farmor. Den ena är för ung för att integreras i den vuxnas verksamhet och förhållanden, den andra för gammal och skröplig. (Hon är oftast litet i obalans.) Så händelserna i berättelsen äger rum utanför arbetets krav och verksamheternas stränga ordningar. Här är det få handlingar som tar sikte på att få något utträttat.

Omvärlden och dess platser kommer till synes på ledighetens betingelser. Deras aktiva fritid präglas av den stora ålderskillnaden mellan dem: Sophias lätta, men oerfarna och stundom ängsliga steg kontrasteras mot farmoderns långsammare och mera stapplande steg. Fritiden präglas av både trots och ängslan, och av viljan att på trots utmana ängslan, eller att hjälpa den andra över hennes. Och av deras förmåga att röra sig djupare in i omgivningens dolda fickor: grottan man måste ta sig till genom urskogen och vars ingång är för trång för att farmor ska kunna komma in. Men Sophia kan berätta för henne hur det ser ut därinne: "Det är grönt, berättade Sophia, och sen luktar det ruttet och det är hemskt vackert och längst in är det heligt för där bor Gud till exempel i en ask" (Jansson: 80). De kan också fantisera in en främmande värld i sin lilla fläck på jorden: de bygger ett litet Venedig i en myrgröp, med utgångspunkt i en bild av den italienska staden på ett postkort.

Vilken ordning kommer på det sättet till synes i omgivningarna, under fritidens aktiva timmar? Först fäster vi oss

kanske vid den gräns *havet* sätter för vandringarna på ön, i det att de två beger sig ner till "udden där berget sjönk i mörkare och mörkare terrasser, varje steg ner mot mörkret var kantat av en ljusgrön frans av sjögräs, den svepte fram och tillbaka med vattnets rörelser" (19). Vi lägger märke till vilket centrum *huset* skapar för rörelsen på ön, huset som drar upp en inte alltför skarp gräns mellan ute och inne, där man kan vara trygg om natten i och med att dörren *inte* är låst. ("Den är öppen, svarade hennes farmor. Den är alltid öppen, du kan sova alldeles lugnt." (22).) Vi lägger märke till den gräns *havet* och *horisonten* drar upp, helhetsskapande, rymdformande och rogivande:

"Varje människa som bor på en ö låter tid efter annan blicken glida över horisonten. Hon ser de kända hållarnas båglinjer och de sjömärken som alltid har funnits på samma

I detta förhållande till omvärlden finns det också en intimitet, en känslighet för intryck som framspringer ur det sätt på vilket kroppen är infälld i rummet, omsluten av omvärlden.

ställe och hon blir styrkt i det lugna medvetandet om att sikten är klar och allting så som det ska vara" (103).

Innanför detta stora landskapsrum finns ett rikt fågelliv som Sophia och farmor följer uppmärksam, och en rikhaltig vegetation präglad av ölandskapets speciella naturbetingelser: "Sophia visste att mycket små öar i havet inte har jord utan torv. Torven är blandad med tång och sand och ovärderlig fågelspillning och det är därför det växer så bra mellan stenarna. Under några veckor varje år blommar det ur varenda spricka i berget och med mycket starkare färger än någonstans i hela landet. [...] En liten ö [...] sköter sig själv. Den dricker snövatten och vårregn och slutligen dagg och om torkan kommer väntar ön till nästa sommar och gör sina blommor då istället" (125).

Naturens dynamiska ekvilibrium är som mest utsatt och skört i den döda skog de kallar spökskogen: "Den hade format sig själv med långsam möda och balansen mellan att överleva och utplånas var så ömtålig att inte den minsta förändring var tänkbar. Att öppna en glänta eller åtskilja de hopsjunka stammarna kunde föra till spökskogens undergång. Kärrvattnet fick inte ledas bort, ingenting fick planteras bakom den täta skyddande muren" (23). För den döda skogen är den beskäftiga människan det största hotet mot balansen. Liksom hon är det för mossan: "Det är bara bönder och sommargäster som går i mossan. De vet inte, det kan inte nog upprepas, att mossa är det mest ömtåliga som finns.

Man stiger där en gång och mossan reser sig vid regn, den andra gången reser den sig inte. Den tredje gången man går över mossan är den död" (24).

Mossan är alltså en plats *att låta bli att gå på* för Sophia och farmor: deras blick och uppmärksamhet mot omgivningen leder dem förbi den. I övrigt kommer många slags platser till synes för dem, de flesta av dem naturverk snarare än människoverk, och utan namn och väldefinierade funktioner. Berg, skog, myr, strandlinje: olika landskapsformationer blir till platser i stunden: platser där man kan lägga sig ner, klättra, fantisera. Också *missödet* kan uppenbara platser, som när farmor har tappat sitt garnityr någonstans "mellan pionerna", så att Sophia måste dyka "in under trädgårdens blommande tak". Under detta tak uppebarar sig en annan värld: hon kryper "mellan de gröna stammarna, härnere var

Den som inte ser sig själv i omgivningar som har form och gestalt utöver den form och gestalt våra verksamheter ger dem, går miste om erfarenheten av att blott och bart vara, - här, omringad av hus, vegetation, öar och hav, med platser som både kan vara provisoriska och varaktiga, och med horisonten som yttersta gräns.

det skönt och förbjudet, svart mjuk mark och där låg tänderna, vita och skära, en hel munfull av gamla tänder" (17-18).

Platserna dyker upp för Sophia och farmor där dit fötterna, utforskningsbehovet och pratet för dem, och pratet följer fötterna och topografin, men handlar ändå – eller just därför – gärna om livets stora frågor. I den mån vandringarna framvisar en ordning i landskapet, är denna ordning mera provisorisk, improviserad och tillfällig än den som konstitueras av verksamheter som kustfisket. Sophia och farmor avtäckar en *infallets* ordning. Världen förtonar sig som en tummelplats där människorna bara *är*, och tänker över vad det är att vara, i de ord och begrepp de för stunden har till hands.

Denna infallets ordning när sig mera av leken än av det produktiva arbetet. Och i denna bok står leken nära konsten. Leken står utanför det allvar som är inbyggt i produktiva verksamheter, och som syftet tillför dem. Leken har inte något syfte som bekräftar dess mening. Ändå har leken sitt eget allvar. Att underlåta att ta leken på allvar är att förstöra den som lek. Lekens allvar är förbundet med lekens *flöde* och med att man överlämnar sig till den och följer med i de rörelser den sätter i gungning.

I detta förhållande till omvärlden finns det också en intimitet, en känslighet för intryck som framspringer ur det sätt på vilket kroppen är infälld i rummet, omsluten av omvärlden. I sitt arbete om perceptionens fenomenologi tecknar **Maurice Merleau-Ponty** en bild av hur kroppen finns i rum-

met på samma sätt som hjärtat finns i kroppen. Hos Jansson vrids denna kroppens infälldhet i rummet till. I augusti, när farmodern förbereder sig på att lämna ön, tror hon att hon hör ljudet av en båt som är på väg långt ute till havs. "Det långsamma dunket passerade ön och fortsatte utåt, pulsslagen av den gående båten dunkade vidare, längre och längre bort och tystnade aldrig" (187). Men vad är det egentligen hon hör? Det är ljudet av sitt eget hjärta hon hör, och det när henne som långt utifrån: "Så lustigt, sa farmorn. Det är hjärtslag, helt enkelt, det är ingen strömmingsbåt. Hon undrade länge om hon skulle gå och lägga sig eller stanna kvar, kanske stanna för en liten stund" (187).

I detta stycke reflektion över platsen har jag arbetat med kontrasten mellan verksamheternas och lekens blick för platser; mellan den målinriktade handlingens ordning och infallets ordning. Men strängt taget förstår vi människans omvärldsförhållande illa om vi etablerar ett konkurrensförhållande mellan dessa blickar. Båda finns med i hur omgivningarna blir synliga för oss. Eller de bör vara det. Den som inte ser sig själv i omgivningar som har form och gestalt utöver den form och gestalt våra verksamheter ger dem, går miste om erfarenheten av att blott och bart *vara*, - *här*, omringad av hus, vegetation, öar och hav, med platser som både kan vara provisoriska och varaktiga, och med horisonten som yttersta gräns.

Den som saknar blick och respekt för allt det levande som finns med i allt detta som bara är, oberoende av dess nyttovärde för oss, kommer kanske att gå över mossan den tredje gången så den dör. Och omvänt: den som inte i kustlandskapet ser den ordning som

det långa livet med båt och fiskegarn har skapat, den verksamhet som har möjliggjort och fortsättningsvis möjliggör en mänsklig existens här, vet i en viktig bemärkelse inte var hon är. Detta är två blickar på världen som behöver varandra, och vårt begrepp om världen bör ta båda i beaktande.

LITTERATUR:

Jansson, Tove: Sommarboken.
Stockholm: Bonnier 2011 [1972].
Meløe, Jakob: "Steder".
Hammarn 3/95. Tromsø: Nordnorsk kulturråd 1995.
Merleau-Ponty, Maurice: The Phenomenology of Perception.
London: Routledge 2005 [1945].

Anniken Greve är professor i allmän litteraturvetenskap vid Universitetet i Tromsø